

Opponensi vélemény Buzási Enikő

**A reprezentáció színterei és gyakorlata Nádasdy Ferenc országbíró
és a 17. századi főnemesi elit műpártolásában**

című akadémiai doktori értekezéséről

Kézbe véve Buzási Enikő akadémiai doktori értekezését eszembe jutott Palkovics László miniszter úr kijelentése, hogy azokkal, akik négy év alatt nem doktorálnak – érett huszonévesekként – visszafizetteté az ösztöndíjukat. Magam akkor azt mondtam, hogy azokkal kellene visszafizettetni, akik négy év alatt doktorálnak. Hosszan beszélhetnénk tudományterületi különbözőségekről, egyszerű, formális, vagy éppen összetett, sok, és még több, sokaknak feleslegesnek tűnő ismerettel a háttérben való gondolkodásról, vagy éppen arról, hogy a PhD nem az akadémiai doktori cím, de ez nem az a fórum, ahol ezt kell tenni. Viszont három dolog feltűnő egy kiváló értekezést – mint amilyen a most bíráló alá eső – kézbe véve: (1) évtizedes közgyűjteményi munkássággal – benne élve egy művészeti gyűjtemény teljességében – megalapozott dolog akadémia doktori értekezésbe kezdeni; (2) nem három éves pályázati periódusokkal, hanem évtizedeket egy témával töltve, interdiszciplináris kutatócsoport munkájában részt vállalva ugyancsak. (3) Ha valaki folyamatosan időt szán a levéltári munkára, az őt körülvevő művészi (tárgyi és épített) környezet hétköznapi valósággá válik számára. Közben persze a többi szakma képviselője is megírhatja a saját szempontú monográfiáját a közösen kutatott témáról. Így aztán Toma Katalin (2005), majd Viskolcz Noémi (2013) Nádasdy Ferencről szóló összefoglalása után már várt értekezés volt Buzási Enikőé.

Pontosabban Nádasdy Ferencre koncentrálo értekezése, hiszen az országbíró építkezései, műgyűjtése, mesterválasztása, művészeti és politikai gondolkodása úgy jelenik meg, mint egy a példaszerűnek választható a főnemesi elit tagjai között. Ha ugyanis egy idősorban elhelyezzük azokat az arisztokratákat, akiknek egy-egy építkezését, vagy mesterválasztási szokásait Nádasdyéhoz hasonlítja a disszerens, akkor az 1580-ban született Pálffy Pál nádor a legidősebb, és az 1713-ban meghalt Esterházy Pál a legifjabb. Ha Nádasdy 1643. évi katolizálását fontos dátumnak gondolhatjuk, akkor ettől kezdve haláláig Pálffy Pállal (1580–1653) 10, Esterházy Pállal (1635–1713) 27 évet élt együtt (igaz utóbbi 1643-ban csak 8 éves volt, de az együtt leélt időszak akkor is 19 év, ha Vezekénytől számolunk). Ha az összes, Buzási összehasonlító elemzéseibe, megjegyzéseibe bevont főúr és az országbíró „egy időben élt” időtartamát nézzük, akkor Esterházy Miklós (1583 k. – 1645), Batthyány I. Ádám (1610–1659) és Batthyány II. Ádám (1662–1703) azok, akikkel a legkevesebb időt tölthette együtt. Utóbbival biztosan nem beszélgetett, tekintve, hogy Nádasdy

halálakor ő nem volt tíz éves sem. Az összehasonlítás ettől még alapvetően fontos – nem pusztán létjogosult –, hiszen a folyamatok a császári udvar, az udvari kultuszpolitika és a magyar arisztokrácia viszonyában egy emberöltő alatt csak fragmentált képet adhat.

A különböző arisztokrata generációk műpártolási gyakorlatának, de főként a mögöttes kultikus, politikai és reprezentációs elvek összehasonlításának akkor is teljes létjogosultsága van, ha tudjuk, a magyar rendek és a bécsi udvar viszonyában az 1660-as évek második fele korszakhatárként is leírható. Nem jelenti ez azt, hogy a császári udvar mintaként nem szolgált volna folyamatosan XVI. század utáni történelemünkben, és az is igaz, hogy – ahogy Buzási hangsúlyozza is – az ott alkalmazott mesterek presztízse vitathatatlan maradt a politikai viszony feszültté váló korszakaiban is.

Az értekezés három fő fejezetből áll: a „Mesterek és megbízók”, illetve a harmadik, amely a „Múltkép – a megtervezett hagyomány” címet viseli az összehasonlító fejezetek, míg középső, az összesen kilenc alfejezetből ötöt magában foglaló, kifejezetten Nádasdy Ferencről szól: „Önkép – a reprezentált társadalmi szerep”. Tökéletes, a disszertáció címének és a művészettörténetíró hagyományoknak megfelelő logika. Ennek részeként kapunk egy sárvári vár, egy keresztúri kerti palota és egy pottendorffi vár művészet- és építéstörténeti kismonográfiát. Ezekben a szerző nagy biztonsággal – mert kiváló levéltári forrásismerettel felvértezett – bemutatja az épületek Nádasdy Ferenc-kori állapotát (jelezve amit a XVIII. századtól átépítettek, lebontottak). A VI. és a VII. alfejezetben már az országbíró politikai és vallási nézeteiről értekeznek a győri ferences templom egykori *Patrona Hungariae*-képe, másfelől a XVII. században nyomtatott grafikai művekhez való viszonyáról (Révay Péter korona-tana kiadásai, Elias Widemann arcképei, illetve a *Mausoleum* ábrázolásai kapcsán. Az említett harmadik fejezet (VIII. és IX. alfejezet) Esterházy Pál és Batthyányi II. Ádám példáján ez utóbbiakban felvetett szempontokat viszi tovább a történetben.

Az egyetlen hiányérzetem és a tulajdonképpeni kérdésem is, hogy nem vethető-e fel koncepcionálisan is egy birodalmi dimenziója ennek a történetnek? Az értekezés – vagy később egy monográfia – koncepcióját értem, és azért hívom így, mert egy ilyenek az elemei feltűnnek a dolgozatban, de az egyes fejezeti témákhoz kötődően, és nem következetes szempontként. A bécsi udvar tudta, hogy hogyan építsen birodalmat, nem közös piaccal kezdve, hanem egy közös kultuszt megteremtteni akarva. A Cseh Királyság Mohácsától kezdődően bizonytalansággal, és persze határozott, kiforrottabb elképzelésekkel a XVII. század végétől, a *neoaquistica commissio* munkáját a vasvári békétől előkészítve, majd jól kézben tartva. A Magyar Királyság arisztokrata családjainak történetében sokféle szempontból bemutatott alapvető változás – Pázmány Péter tevékenységével a háttérben – a XVII. század első harmada végétől

következett be, a protestánssá lett családok sorra katolizáltak. Miért? Az egyes szaktudományok többféle választ adtak erre a kérdésre, és mindegyik válasz háttérében a török kiűzésének elképzelhetősége, illetve a császári udvar birodalmi kultusz-politikája sejlik fel. Ennek egyik központi eleme a Mária-kultusz. Egy példát hadd említsek, amely ugyan Nádasdy halála utáni, de nagyon tanulságosnak látom ebből a szempontból a schlierbachi cisztercita rendház kerengőjének és a Bernardisaal-nak a díszítését. (Esterházy Pál minden bizonnyal tudhatott a kerengő festményeiről, ha máshonnan nem, akkor a Traunviertel rekatolizációja idején Schlierbachot is igazgató lambachi bencés rendház későbbi apátjáról, Severin Blasstól, akivel levelezett, és akire ő maga (Esterházy) a kisboldogasszonyi (Kleinfrauenhaid) kegytemplom gondjait bízta annak újjáépítése után.) Schlierbachban több, magyar szempontból is fontos képet láthatunk. A kerengőben a máriapócsi és a boldogasszonyi (Frauenkirchen) Madonna látható, a Bernardisaal nyolc – a kereszténység nagy pillanatait bemutató – kiemelt festménye közül pedig kettő magyar vonatkozású: az egyik Szent Erzsébet, illetve egy másik Szent István, ahogy országát a Szent Szűznek ajánlja. A mariazelli kápolna (és a magyar arisztokraták és Mariazell kapcsolataira vonatkozó sankt lambrechtli bencés levéltár anyaga) mellett tehát sokkal több birodalmi kultuszépítő elemre is figyelhetünk. (Buzási Mariazellel részletesen foglalkozik, a Sankt Lambrechtel kapcsolatban csak egy kiadott forrásra hivatkozást láttam.) A kérdés, hogy a korszak magyar arisztokráciájának tagjai miről tudtak a birodalmi elképzelésekből, milyen formában és miként viszonyultak ehhez. (Nem hosszabb excursust téve, de megemlítem, hogy magyar szempontból is tanulságos lenne egy alapos művészettörténeti szembenézés a schlierbachot Rein an der Murauból újra benépesítő ciszterciták ottani (Rein an der Murau) rendházának ikonográfiai programjával, amely ugyan későbbi, egyes elemei Mária Terézia-koriak, de a birodalmi kultuszépítés szempontjából a XVII. század második fele szerves folytatásának érzem.)

Visszatérve a dolgozathoz, tehát a kérdés – ismétlem –, hogy a korszak magyar arisztokráciájának tagjai miről tudtak a birodalmi elképzelésekből, milyen formában és miként viszonyultak ehhez. Biztosan nem egységesen és biztosan nem az időben változatlan formában. Ahogy Nádasdy Ferenc és a Habsburg udvar viszonya is sokat változott életének különböző korszakaiban, 1668 áprilisában Nádasdy Ferenc még vendégül látta I. Lipót császárt Pottendorffban. (Buzási Enikő disszertációjában is olvashatunk e látogatás nyomán a *Kaiserzimmer* kifejezés bekerüléséről a pottendorffi összeírásokba, de még inkább figyelemre méltónak tartom – és ezt is említi a disszertáció írója –, hogy a Nádasdy udvar ezzel is egy birodalmi hagyományba illeszkedett.) Egyszerű udvarkövetés ez, vagy az udvari kultuszképzéssel *azonosuló* magyar arisztokrata tudatos vállalása? Ha igen, meddig az, és vajon a „múltkép, a megtervezett hagyomány” mennyiben követés, és mennyiben – és milyen részeiben – tudatos oppozíció? (A *Mausoleum* kapcsán írtakat olvasva a disszertens *expressis verbis*

kimondja, hogy Nádasdynál „ekkor” (1664) a „Habsburg uralkodók által vezetett ország és birodalom közös történelmének elfogadását láthatjuk”). Mikortól jelennek meg azok az elemek a mecenatúrában (ha egyáltalán) – akár Nádasdyt, akár más főurakat tekintve – amitől kezdve nem csupán a család „múltképe és hagyománya” a kérdés, hanem a Magyar Királyságé a Birodalmon belül, vagy éppen az önálló Magyar Királyság, önálló magyar egyház stb. felmutatása?

Szent István hagyományának és a Szent Koronáról szóló tanítások aktuálpolitikai értelmezéséről Buzási világos képet ad, és ennek kapcsán összehasonlít szövegeket (Révay Péter könyve, a *Mausoleumban* megjelent *textusok*). Nem elsődlegesen művészettörténeti kérdés, ezért a kérdés nem költői, hanem valós, hogy a disszerens foglalkozott-e a *Mausoleumban* ábrázolt más történelmi személyekre vonatkozó szövegekkel, illetve ezeknek a Nádasdy mecenatúra keretében festett képeken való megjelenésével? Vagy akár az összehasonlításba bevont arisztokraták támogatta képzőművészeti alkotásokon való előfordulások koncepcionális értelmezésével? Ha ugyanis a Szent Lászlóra vonatkozó, több alkalommal gyűjteményes kötetben kiadott 76 XVII. századi Szent László napi *oratio* történetét követjük, akkor ismét feltűnik – már csak az uralkodói jelenlét, vagy annak hiánya tényét rögzítve is – egy birodalmi dimenzió. A patrónus magyar urak hangsúlyozzák a Magyar Királyság keresztény hagyományainak a Habsburgoktól független létét – ahogy a szerző által is idézett Melchior Inchofer *Annalese* ezt történeti műként is összegzi –, a császári jelenlét pedig a kultusznak egy elfogadó-*apropriáció*jaként is értelmezhető. A *Mausoleum* Szent Lászlóra vonatkozó szövegében valamennyi megelőző (1664 előtti) *oratio* mitologikus párhuzama előjön (Mars, Atlas, Hercules), ezeket követi a lovagkirály győzelmeinek felsorolásában is, vagyis egy *imperium* építését ő kezdte meg. Ő, aki „*würdig wäre die gantze Welt zuregiren*”. László király 70 templomot is alapít a szövegben, vagyis ez a szöveg is azt igazolja, amit Buzási a Révay–Widemann–Mausoleum ábrázolásainak összehasonlítása konklúziójaként ki is mond: önálló kereszténység, rendi nemzet, katolicizmus és az ősi vallás „egyeztetése” (ma talán „hagyomány és modernség” plakátfelirattal kommunikálnák).

Lipótot Szent László napján koronázták meg. Magam nem hajlok a szakrális szerkesztési szabályok és elképzelések mindenütt jelenlétőségében való meggyőződésre, vagyis nem tudom, hogy ki döntötte el a napot, valójában szándékolt volt-e éppen ennek a napnak a megválasztása. Esterházy Miklós Antal (1655–1692) azonban tudta ezt, és az 1672-ben, vagyis 1671 után egy évvel elhangzott Szent László napi beszédében a Magyar Királyság *archiregnum*, Szent László maga *archirex*, aki az egész Balkánt meghódította, hatalmát kiterjesztette az egész régióra, mintegy birodalmat hozva létre. Ezek után felsorolja az összeesküvést leverő uralkodókat, ami egy közvetlenebb utalás arra, milyen vezetők sorába állítja a császárt.

Esterházy Pál fiai közül még többen adtak ki Szent László beszédet: Esterházy László Ignác (1662–1689) rátóti prépost (1681), Esterházy Mihály (1671–1721) királyi kamarás és tanácsos (1688) és Esterházy Gábor Ferenc (1673–1704) főispán (1689). Utóbbi művének címe *Hungaria triumphans*, és a címlapon lévő metszet egyértelműen mutatja, hogy I. Lipót Szent László örököse, a szent király művét fejezte be a keleti és déli irányú hódításaival, a török ellenes győzelmekkel.

Buzási Enikő is ismeri természetesen a Szent László-hagyomány fontosságát, de az ebben az írásában csak az Esterházy *Trophaeum*ban szereplő Esterházy Lajos (a szent király hadvezére) alakjának kérdésessége, illetve a kötetben kiadott hamisított oklevelek kapcsán kerül elő. Pontosabban még egy helyen – és ez az 1265. jegyzet is mutatja a disszerens hihetetlen alaposságát –, a mikrofilológiai adatok fontosságára utal Szelepcsényi György érsek születési évének meghatározásában, idézve az érseknek a mariazelli Szent László kápolnában állított síremlékének feliratát.

A dolgozat részleteivel ugyanis egy a művészettörténetből kívülálló egyszerű halandó nem tud vitatkozni, csak elképedni a vonatkozó levéltári és szakirodalmi adatok hihetetlen szorgalommal és türelemmel való összegyűjtésén. Ezek után a tengernyi adat, a mesternevek, a számlák, az építkezések és műtárgyak egymáshoz rendelése számtalan mikrofilológiai és művészettörténeti bravúr. Mindezt úgy tudta megvalósítani Buzási Enikő, hogy világos koncepciót is alkotott az adatok értelmezésével.

A Nádasdy Ferencre koncentráló dolgozat a „műpártolás – ennek keretei – és ennek gyakorlata” hármasságot az ő mecénási gyakorlatából választja, ebből indul ki. A többi főúri család a dolgozatának ebben a részében csak mint a mesterválasztás mintáinak követésében Nádasdyhoz hasonló, vagy éppen eltérők jelennek meg. Az említett, a disszertációba integrált építéstörténeti kismonográfiák – Sárvár, Keresztúr, Pottendorf – mellett előkerülnek az országbíró más jelentős építkezései, művészeti megrendelése is (Léka, Loretto), szembeítve ezek historiográfiáját azzal a hatalmas forrásanyaggal, amelyet Buzási Enikő mozgat. A sok-sok kisebb helyesbítés, történeti korrekció közül itt csak egyet említek, az egykor Esterházy Pálnak tulajdonított, a tervezett lorettomi kálvária egyetlen fennmaradt darabja is Nádasdy megrendelése.

Összegzésként megállapítom, hogy Buzási Enikő doktori értekezése mindenben megfelel azoknak a követelményeknek, amelyeket az MTA doktori címért benyújtott dolgozatokkal kapcsolatban támasztunk. Feltétel nélkül javaslom számára doktori cím odaítélését.

Budapest, 2022. január 10.

Monok István